

І. Г. Абрамова

кандидат філологічних наук,

доцент Центру підготовки іноземних громадян

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет

м. Запоріжжя, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

***Анотація.** У статті розглянуто особливості етнопсихологічних типів характерів українців як носіїв національної ментальності. Автор подає систематизований виклад наукових концепцій та поглядів на проблеми психології народу відомих етнопсихологів, етнографів, соціологів, істориків, письменників (В. Янева, О. Кульчицького, Б. Цимбалістого, Я. Яреми, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, В. Храмової та ін).*

***Ключові слова:** ментальність; етнопсихологія; національний характер; психотип.*

Останні десятиліття людського буття мають одну виразну тенденцію – посилення етнонаціональної активності у багатьох країнах світу. Ця хвиля не згасає навіть за умов інтенсивного нав'язування політиками ідей міжнародного співтовариства, єдиного європейського дому та глобалізації. Людські громади наполегливо ідентифікують власні, самодостатні та неповторні особливості духовної та матеріальної культури, роблячи акценти на її етнічній самобутності. Українські наукові інститути у роки незалежності теж почали продуктивно вивчати проблему національної психології. Адже щоб будувати державу, яка б відповідала особливостям вдачі, потрібно знати можливості, іманентні якості – специфіку національної ментальності.

І. Нечуй-Левицький був одним із перших, хто розпочав вивчення процесів самоствердження нації та специфіки етнічної самосвідомості свого народу. Його художня творчість, особливо 60–80-х років 19 століття, в системі літературних персонажів – характерів та типів, зафіксувала нову концепцію людини та дійсності, іншими словами – естетичної свідомості, яка виразно моделювала феномен національної самобутності та унікальності українського етносу.

Художні основи характеротворення були новаторськими у тому розумінні, що у зображенні літературних героїв письменник одним із перших в українській літературі подолав традицію фольклорно-етнографічного та соціально-побутового наповнення характерів та заснував творення етнопсихологічних літературних типів – носіїв національної ментальності. Ця «літературна етнопсихологія» (Н. Зборовська) моделювала образи повістей та оповідань на різних рівнях буття: сімейному, соціальному, професійному, психологічному та глибинноетнічному.

Заслуга І. Нечуя-Левицького в тому, що він був одним із перших творців етнопсихологічних типів характерів у літературі. Його творчість впливала на процес появи колективної психології народу – національного характеру. Відомо, що «література завжди була невід'ємною частиною духовного самостворення нації, саме в ній узагальнюється досвід національного надбання, втілюються моральні якості народу та його духовні ідеали, а оскільки духовне життя українського народу протягом століть було обмежене та контрольоване тими державними системами, у складі яких була Україна, і не набула самостійного вираження у науковій та філософській літературі... тому література стає недиференційованою світоглядно-філософською системою» [1, с. 55], замінюючи філософію, педагогіку, історіографію, етнографію.

Проблеми генетично споріднених соціумів вивчає етнопсихологія – наука про психічні особливості окремих народів. У розширеному науковому трактуванні вона визначається як «міждисциплінарна галузь знання, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функції національної самосвідомості, етнічних стереотипів, механізми групової психології всередині етнічних спільностей, а також у відносинах між ними» [2, с. 119].

Знавцями етнопсихології вважаються німецькі вчені М. Лязарус та Г. Штайнталь, які з 1860 року заснували наукове видання з проблеми психології. Вони вважали, що психологічна неповторність

кожного етносу визначається психологічною подібністю індивідів, які належать до окремої нації. Особливості етнопсихологічної свідомості вчені досліджували шляхом порівняльного аналізу трьох компонентів окремих етнічних спільнот: міфології (вірувань), мови, а також моралі й культури.

У європейській філософсько-естетичній думці вперше запропонував виділяти етнічні, расові фактори художніх характерів як окрему естетичну категорію Гегель. Він звернув увагу на змістовну та світоглядну самотність поезії різних народів та зробив висновок, що такою її робить національна психосвідомість автора, тобто письменника. Досліднику літератури, вважав Гегель, слід враховувати і таку закономірність художніх образів, як «їх національну і часову самотність, не упускаючи з виду і суб'єктивну творчу індивідуальність» [3, с. 361].

Подібного погляду дотримувався Іван Франко, стверджуючи, що національну самотність кожної літератури творять її питомий національний характер, її оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору та народного пафосу, властивість її вираження, літературного стилю, поетичної техніки [...]. Тільки той письменник може нині мати якесь значення, хто має і вмє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих питаннях, які ворушать її душею, і разом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі» [4, с. 34].

Термін «менталітет» (mentalite) ввели у науковий обіг французькі історики Л. Флевр та М. Блок, назвавши ним колективну психологію суспільства періоду цивілізації. Однак вважається, що це ключове поняття науки про типологію психічних особливостей народів неможливо точно перекласти іншими мовами, оскільки, наприклад, у романо-германських мовах воно має різні значення.

Немає адекватного розуміння цього поняття серед українських вчених. Філософ В. Храмова у збірнику оригінальних досліджень специфіки світовідчуття нашого народу «Українська душа» зауважує: «Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дозволяє хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, зрештою, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, у результаті суб'єктивний зріз суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу» [5, с. 4].

Грунтовне дослідження В. Янева «Нариси до історії української етнопсихології» [6] містить систематизований виклад наукових концепцій та поглядів на проблеми психології народу найвідоміших етнопсихологів, етнографів, соціологів, педагогів, істориків, літературознавців (М. Ващенко, Д. Донцов, М. Костомаров, О. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Мірчук, І. Нечуй-Левицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, В. Щербаковський, Я. Ярема) та власної концепції збірного характеру національної душі українців.

«Нариси до історії української етнопсихології» В. Янева мають практичну цінність, оскільки дослідник «найважливішу частину свого дослідження сконцентрував на аналізі духових витворів, конкретніше на аналізі літературних творів» [6, с. 84]. Викладаючи історію розвитку української етнопсихології, В. Янів виокремлює таких етнопсихологів, як О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, Я. Ярема, які займалися питаннями української духовності емпірично й теоретично, за фаховою методологією.

На думку В. Янева, першим практичним психологом є Яким Ярема. Для розуміння сутності етнопсихологічної ідентифікації українського народного характеру Я. Ярема використовує принцип поділу їх типів характеру на екстравертні та інтровертні. Українська вдача, зауважує вчений, має інтровертний тип психічної поведінки. Для української духовності характерними є чотири типи національної вдачі, які представляють відомі письменники І. Вишенський, М. Гоголь, Г. Сковорода, Т. Шевченко.

Інтровертність людини українського етнічного типу проявляється у негативному сприйманні зовнішнього світу. Українцям властиві такі риси національної вдачі, як ізоляціонізм, пасивність, споглядальність, емоційність, егоцентризм, ідеалізація життя (у фольклорі). Більшість цих рис яскраво демонструють характери й життєві біографії І. Вишенського, Г. Сковороди («світ ловив мене, та не спіймав»), М. Гоголя.

Професійно етнопсихологічними студіями займався О. Кульчицький. Добре володіючи новітньою психологічною літературою і методикою, вчений виділяє шість чинників, які впливають на формування душі народу: расові, геопсихічні, історичні, соціопсихічні, культуроморфічні, доглибиннопсихологічні. Переважання у збірному характері українців динарської та остійської расових характеристик (використовуємо термінологію О. Кульчицького) проявляється у домінуванні почуттів, що пригнічують розум та свободу. Замкненість у собі, у своїх психологічних комплексах веде до відстороненості від світу, підтвердженням є поширена приказка: «Моя хата з краю».

Проникливо, ґрунтовно та, як правило, переконливо, О. Кульчицький аналізує всі шість зазначених факторів. Внаслідок несприятливих історичних умов життя народу українці кілька століть не могли

сформувати «третього стану» (поряд із селянством та нечисленним міщанством-інтелігенцією) – шляхти, тобто еліти, тому довго були переважно селянським етносом. Ця обставина не дозволила сформувати в носіїв народної психології рис, характерних для великих соціальних спільнот. Життя селянина формувало глибокий індивідуалізм, який часто переходить у різні форми егоїзму (яскраві приклади такого переходу демонструють персонажі повістей І. Нечуя-Левицького «Дві московки» та «Кайдашева сім'я»). У той самий час обставини селянського життя призводили до створення у характерах людей споглядальної, але не активно-дієвої моделі соціального поведінки. Знову ж таки спроектуємо це спостереження на творчість І. Нечуя-Левицького та побачимо, що його персонажі діють у надто обмеженому географічному просторі, часто лише у рідному селі чи будинку та в його околицях. Цю особливість української ментальності також виокремив П. Грабовський у статті «Щось до свідомості громадської»: «Історико-економічні обставини не могли залишитися без відповідного впливу і на психічний, духовний стан українця: вони зробили з нього палкого окромішника (індивідуаліста), стійкого прихильника власної хати, власного господарства, власної ріллі, це останнє, звичайно, мало і свої хиби та свої добрі прикмети» [7, с. 67].

У своїх дослідженнях факторів, що формують народну психіку, психолог Б. Цимбалістий виділяє духовний клімат української родини та психологічний феномен жінки-матері у житті українців як головні культурно-антропологічні чинники. Вчений стверджує, що українська родина успадкувала чимало рис матриархальної родини. Материнське сімейне виховання, в якому майже не бере участь батько як чоловічий фактор, виробляє у дітей жіночі ідеали, норми поведінки та моральності.

Оригінально, хоч і дискусійно, інтерпретує цю проблему на прикладі творчості І. Нечуя-Левицького, дослідниця Н. Зборовська. Стверджуючи, що «рівноправність, а часто домінування жінки в українській родині – червона нитка у прозі І. Нечуя-Левицького» [8, с. 56].

Б. Цимбалістий характеризує поняття «національний характер» крізь призму системи родинного виховання в українців, порівнюючи його специфіку з народною педагогікою інших етносів. Дослідник стверджує, що українська структура сімейного виховання з матір'ю в центрі не характерна для європейців. Українські норми родинного виховання є консервативною культурно-історичною традицією народу.

Протягом української історії, починаючи з княжих часів, українці послідовно демонстрували у соціальній поведінці нестачу інстинкту підпорядкування, тобто дисциплінарного обов'язку, невизнання влади та авторитету інших. Ці риси національного характеру трагічно виявлялися у князівських усобицях, козацьких чорних радах, отаманщині. Різновид «сімейної отаманщини» із завзятою наполегливістю демонструють, наприклад, персонажі «Кайдашевої сім'ї». Проте завжди авторитетними для українців були ідеї: повага авторитету розвинулась у формі поваги до ідеї (оборона православ'я, козацьких вільностей, ідея самостійності).

Найсучасніше узагальнення складових українського характеру зробила В. Храмова. Дослідниця констатує, що етнопсихологи «одногослосно підтверджують емоційно-чуттєвий характер українців, кордоцентричність» [5, с. 32]. Українська психіка має переважно споглядально-рефлексивну спрямованість. Широко відомий індивідуалізм українців докорінно відрізняється від колективістської психології росіян і це зумовлено тим, що соціальні структури (спільноти, громади, групи) українці формуються за емоційно-чуттєвими, ідейними принципами, а не за принципами єдиної мети та підпорядкованості, як у росіян. Дослідниця виділяє також специфічну особливість побудови сім'ї – «матриархальний стиль родинного життя» [5, с. 32]. Ця своєрідність етнопсихіки українців талановито відображена у прозі І. Нечуя-Левицького, виразно читається у його характері та біографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білан Т. До проблеми національного в українській літературі. *Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ*. Дрогобич : Вимірювання, 2001. С. 31–55.
2. Основи практичної психології. Підручник для студ. вищих закладів освіти. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
3. Гегель Г. Естетика: в 4 т. Т. 3. М. : Мистецтво, 1971. 375 с.
4. Франко І. Повне збр. творів: 50 т. Т. XXXI. Київ : Наукова думка, 1976–1986. 356 с.
5. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ : МП «Фенікс», 1992. С. 3–35.
6. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен : УВУ, 1993. 218 с.
7. Грабовський П. Вибрані твори у двох томах. Т. 2. Київ : Дніпро, 1985. 343 с.
8. Зборовська Н. Український світ у творчості І. Нечуя-Левицького: гендерний підхід. *Українська мова та література у середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах*. 2000. № 5. С. 54–64.

I. Abramova. To the problem of psychology of people's character in ukrainian literature. – Article.

Summary. In the article peculiarities of ethnic-psychological types of characters of Ukrainians as bearers of national mentality are analyzed. The author gives the systematic review of scientific conceptions and views on problems of psychology of a nation by famous ethnopsychologists, ethnographers, sociologists, historians and writers (V. Yaniv, O. Kulchits'ky, B. Tsimbalisty, J. Jarema, I. Franko, I. Nechuy-Levits'ky, V. Khramova and others).

Key words: mentality; ethnical psychology; national character; psychotype.

УДК 82–14(821.134.2+801.677.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/10>

М. П. Величко

асистент

Навчально-наукового інституту філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АРАБСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІЛІ ЗБІРКИ КАЗОК «ТИСЯЧА І ОДНА НІЧ»)

Анотація. Стаття демонструє методологію аналізу міфологічних персонажів арабської літератури в українському сходознавстві, а також вирішення найтиповіших проблеми підбору еквівалентів у процесі перекладу арабських художніх текстів з міфологічними елементами засобами української мови. Основна увага зосереджена на лексемах, що позначають міфічних персонажів в арабській літературі, через призму всебічного лінгвістичного аналізу текстів мови-оригіналу та систематизації перекладацьких трансформацій, використаних при перекладі художнього твору «Тисяча і однієї ночі» з арабської мови українською.

Ключові слова: демонологічні образи, арабська література, перекладацькі трансформації.

Художня література є одним із основних джерел міжкультурної комунікації, оскільки в ній зображено не лише побут і звичаї різних народів та етносів, а також представлена емоційна та психологічна характеристика їх представників. У текстах художньої літератури зустрічається лексика з усіх функціональних стилів мови, що дає змогу краще ознайомитися з її словниковим та лексичним складом, а також граматичними та стилістичними особливостями.

Переклад художнього тексту є одним із найважчих у перекладознавстві, адже вимагає від перекладача знання не лише мови, а й відтворення стилю та задуму автора тексту оригіналу мовою перекладу, тому в процесі роботи над текстом перекладач стикається з багатьма проблемами. Це в першу чергу безеквівалентна лексика, переклад багатозначних слів, підбір перекладацьких трансформацій, які доцільно буде використати при перекладі.

Серед вчених-сходознавців особливої уваги заслуговують праці М.А. Сальє, В.С. Рибалкіна, Л.А. Петрової, І.М. Фільштинського, Н.Д. Фінкельберг. Однак проблема перекладу художньої літератури, особливо арабомовної продовжує залишатися актуальною.

Міфологія – це наука про міфи й міфологічну свідомість різних народів та система міфів і міфологічна свідомість того чи іншого народу [1]. Міфи є породженням колективної народної фантазії, узагальнено відбивають дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і живих істот, що мисляться цілком реальними [2]. На ранніх стадіях розвитку людської цивілізації міфи являють собою еквівалент науки, цільну систему, у поняттях якої сприймається й описується весь світ.

Мусульманська міфологія – це комплекс міфологічних уявлень поширених серед прихильників ісламу, монотеїстичної релігії, яка виникла у 7 столітті в Аравії [3, с. 60]. У процесі свого становлення та розвитку мусульманська міфологія увібрала в себе міфологічні уявлення кочових язичницьких племен Аравії. Проте під впливом ісламу араби відмовилися від багатьох міфологічних божеств та обрядів, які